

Stan badań nad środowiskowymi uwarunkowaniami rozwoju dzieci i młodzieży jest imponujący. Tą problematyką badawczą interesują się od ponad dwóch wieków przedstawiciele różnych dziedzin wiedzy. Większość zgromadzonych wyników posiada jednak wartość historyczną. Cechą procesów rozwojowych jest bowiem nietrwałość, stąd też zachodzi potrzeba ciągłej ich dokumentacji i aktualizacji materiałów. Należy zwrócić uwagę, że chociaż z tym problemem naukowcy borykają się od dawna, to nadal trwają dyskusje na temat skutecznych metod jego rozwiązania. Brak jest również jednomyślności w kwestii klasyfikacji i strukturyzacji elementów środowiskowych, które mogą wpływać na kształtowanie się obrazu fenotypowego cech biologicznych człowieka. W większości opracowań uwzględnia się zaproponowany przez Wolańskiego (red. 1987) podział czynników rozwoju biologicznego. Jednakże w ostatniej dekadzie zwrócono uwagę na potrzebę badania zintegrowanego wpływu wielu modyfikatorów warunkujących rozwój fenotypowy cech biologicznych osobników żyjących w określonej „niszy ekologicznej” (Wolański 1991, Przewęda 1994).

Godzi się jednak podkreślić, że wymienione trudności nie jest łatwo pokonać. Napotyka je również socjologowie zajmujący się procesami rozwoju społecznego. W naszym kraju dopiero w latach osiemdziesiątych stworzono teoretyczny model podejścia badawczego do problematyki różnic społecznych (Słomczyński 1989). Zakłada się w nim konieczność uwzględnienia w interpretacji omawianego zagadnienia aż trzech autonomicznych struktur zróżnicowania typu klasowego, stratyfikacyjnego i psychologicznego. Jak na razie powyższe propozycje nie znalazły uznania u przedstawicieli nauk przyrodniczych i nauk o kulturze fizycznej. Ich drogi w postępowaniu badawczym wiodą tradycyjnie w dwóch kierunkach. W pierwszym z nich dokonuje się analizy zmian zachodzących w dłuższym czasie w rozwoju fizycznym i motorycznym pod wpływem czynników środowiskowych (Bocheńska 1972, Bielicki i wsp. 1981, Łaska — Mierzejewska i wsp. 1982, Przewęda i Trzeźniowski 1992, Szopa i Żak 1986, Jopkiewicz 1997, Żak i Szopa 1988, Bielicki i Waliszko 1991). W drugim kierunku porównuje się najczęściej poziom rozwoju osobników z różnych grup środowiskowych lub z populacji żyjących w odmiennych warunkach bytowych (Brzeziński 1964, Kołodziej 1975, Charzewski 1981, Mroczński 1981, Piasecki i Panek 1982, Wolański i Siniarska (red.) 1982, Górna 1983, Dutkiewicz 1985, Przewęda 1985, Szopa 1985, Szopa i wsp. 1985, Bielicki 1986, Chrzanowska i Panek 1986, Szopa i Sakowicz 1987, Bielicki i wsp. 1988, Charzewski i Przewęda 1988, Jopkiewicz 1988, Szopa i Arlet 1989, Charzewski i Bielicki 1990, Hulanicka i wsp. 1990, Szopa 1990, Mleczo 1991, Bielicki 1992, Gołąb i wsp. 1993, Bielicki i wsp. 1997, Hulanicka i wsp. 1994). Należy zaznaczyć, że korzenie drugiego kierunku sięgają końca osiemnastego stulecia (Malinowski — red. 1987) i po dwóch wiekach obserwacji większość zasygnalizowanych niegdyś spostrzeżeń jest nadal aktualna. Przykładem tego mogą być wyniki współczesnych badań ogólnopolskich, w których zauważono, że osobnicy z grup społecznych wyodrębnionych ze względu na wyższy prestiż kulturowy i ekonomiczny charakteryzowali się lepszym rozwojem fizycznym. Na tej podstawie można sądzić, że pomimo zmian politycznych i gospodarczych jakie miały miejsce w naszym kraju, utrzymywały się gradienty społeczne wynikające z nierówności społecznych (Bielicki i wsp. 1997). Takiego zjawiska nie obserwuje się już w krajach wysoko rozwiniętych, jak np. Norwegia czy Szwecja (Lindgren 1976, Tanner 1978, Brundtland i wsp. 1980). Mówi się, że w wymienionych państwach powstała „bezklasowość biologiczna”, gdyż istniejące różnice społeczne nie rzutują już na poziom rozwoju fizycznego dzieci (Bielicki 1992).

Na podstawie analizy zebranych materiałów badań ogólnopolskich stwierdzono także różnice pod względem rozwoju sprawności motorycznej u dzieci i młodzieży z grup różniących się między sobą sytuacją społeczno-ekonomiczną i społeczno-kulturową. Ich kierunek był podobny do zauważonego w rozwoju fizycznym (Przewęda 1985, Charzewski i Przewęda 1988, Przewęda 1992). Poza tym materiały zebrane pod koniec lat osiemdziesiątych świadczą o utrzymywaniu się w naszym kraju wysokiego tempa trendu sekularnego sprawności fizycznej. Sądzi się jednak, że niekorzystny wpływ kryzysu gospodarczego lat osiemdziesiątych może być zauważony w poziomie rozwoju młodszego polskiego pokolenia dzieci i młodzieży (Przewęda i Trzeźniowski 1992). Sprawność fizyczna zależy — jak wiadomo — w znacznym stopniu od trybu życia i od aktywności ruchowej, a takie zjawiska kulturowe reagują z pewnym opóźnieniem na zmiany gospodarcze i ekonomiczne.

Na podstawie najnowszych doniesień można przypuszczać, że skutki oddziaływania sytuacji społecznej lat osiemdziesiątych ujawnią się wyraźniej w poziomie rozwoju somatycznego i motorycznego dzieci miejskich urodzonych w okresie kryzysu. Na taką możliwość wskazują wyniki ogólnopolskich badań poziomu rozwoju fizycznego (Hulanicka i wsp. 1990). Pozwalają one zauważyć tendencję do wyhamowywania trendu sekularnego u dzieci żyjących w dużych miastach, z wyjątkiem Warszawy. Na możliwość negatywnego wpływu sytuacji społecznej na trend sekularny dzieci urodzonych w stanie wojennym mogą wskazywać badania prowadzone w Kielcach (Cieśla 1998) i Łodzi (Roślak 1997). W tym kontekście zwracają uwagę wyniki pochodzące z ogólnopolskich badań, które nie potwierdziły negatywnego wpływu kryzysu ekonomicznego lat osiemdziesiątych w naszym kraju na zmiany międzypokoleniowe poziomu rozwoju wysokości ciała poborowych z lat dziewięćdziesiątych.

Jak z powyższego wynika, można wcale niebezpiecznie przypuszczać, że oddziaływanie sytuacji społecznej lat osiemdziesiątych na poziom rozwoju dzieci i młodzieży nie będzie jednorodne. W związku z tym trudno jest wyciągać daleko idące wnioski tylko na podstawie danych, które zacierają specyfikę procesów rozwojowych w określonych środowiskach lokalnych. Wydaje się, że zachodzi potrzeba poznania rezultatów kształtowania się obrazu fenotypowego cech somatycznych i zdolności motorycznych pod wpływem sytuacji społeczno-ekonomicznych w wybranych populacjach naszego kraju lub — używając nazwy proponowanej przez N. Wolańskiego (1991) — w określonych „niszach ekologicznych”. Sensowność takiego postępowania uzasadniają także wyniki dyskusji nad problematyką opracowywania i wykorzystywania norm rozwojowych (Malinowski — red. 1987, Gołąb — red. 1994, Szopa 1997).